Neki momenti iz djelatnosti radničkog društva „Prijatelji prirode“

Nusret Šehić

U nemogućnosti da legalno djeluje, Komunistička partija Jugoslavije gotovo u cijelom periodu postojanja predratne Jugoslavije bila je prinuđena da se koristi različitim formama i mogućnostima za svoj rad: obrazovanjem čisto političkih organizacija pod njenim najneposrednijim uticajem, stvaranjem kulturno-prosvjetnih organizacija, đačkih literarnih družina i sportskih i drugih društava. Ona je isto tako, u nastojanju da legalizuje svoju djelatnost, vodila borbu za presudan uticaj u građanskim, kulturno-prosvjetnim i sportskim organizacijama. U tom smislu naročiti značaj imala je IV zemaljska konferencija KPJ 1934. godine i s tim u vezi posebno odluka da »Partija treba da ostvaruje svoju rukovodeću ulogu u svim sektorima klasne borbe«[1]). Tada je konstatovano da rad KPJ može biti uspješan samo ako je svestran i stoga je nužno da ona razvije svoju aktivnost u SKOJ-u, u radu sa ženama, u raznim prosvjetnim i sportskim radničkim organizacijama. Isto tako podvrgnuta je kritici ranija sektaška aktivnost KPJ koja je onemogućivala njeno povezivanje sa ostalim organizacijama. Ako se ovo ima u vidu, onda je veoma značajno ispitivanje djelatnosti naprednih kulturno-prosvjetnih društava i sportskih organizacija u predratnoj Jugoslaviji kako bi se svestranije sagledale i razumjele forme razvitka naprednog radničkog pokreta i djelatnosti Komunističke partije Jugoslavije.

U Bosni i Hercegovini postojalo je u predratnoj Jugoslaviji više naprednih kulturno-prosvjetnih društava i sportskih organizacija pomoću kojih je Komunistička partija Jugoslavije ostvarivala najneposredniji politički uticaj. Neke od njih imaju dugu borbenu tradiciju kao što su kulturno-prosvjetna društva »Proleter« u Sarajevu, »Vasa Pelagić« u Banjoj Luci, a zatim sportska društva »Hajduk« iz Sarajeva, »Velež« iz Mostara, »Borac« iz Banje Luke, »Sloboda« iz

[1]) Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937, Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II, str. 230, Izd. Istorijsko odelenje CK KPJ, Beograd 1950.

Tuzle i dr. Nešto je o ovim društvima već napisano i to naročito povodom jubilarnih godišnjica.

U Bosni i Hercegovini dugi niz godina djelovalo je i Radničko turističko društvo »Prijatelji prirode«, čija je napredna uloga naročito naglašena od istaknutih predstavnika jugoslavenskog radničkog pokreta[2]). Međutim, osim više uzgrednih napomena, o »Prijateljima prirode« do sada ništa detaljnije nije napisano.

U ovom radu iznijećemo na osnovu arhivskih dokumenata neke momente iz djelatnosti Radničkog turističkog društva »Prijatelji prirode«, prvenstveno podružnice u Sarajevu, s naročitim osvrtom na stav policijskih vlasti prema Društvu i njegovim akcijama.

Radničko turističko društvo »Prijatelji prirode« osnovano je u Sarajevu 4. aprila 1905. godine na inicijativu nekoliko radnika i to: Josipa Ajsenbajsa, Franje Adelbergera, Antuna Veronese, Fišera, Baungartnera i dr. To su većinom radnici stranog porijekla, koji su radili u Željezničkoj radionici Sarajevo. Obrazovanje Radničkog turističkog društva u Sarajevu i to od stranih radnika svakako treba dovesti u vezu sa djelatnošću bečkog Radničkog turističkog društva »Die Naturfreund«, koje je osnovano još 1895. godine i iz koga će docnije izrasti međunarodna radnička turistička organizacija.

Sarajevsko Društvo »Prijatelji prirode« razvijalo se paralelno sa razvojem sindikalnog pokreta u Bosni i Hercegovini. Cilj Društva u početku je skroman: vaspitati radnike da svoje slobodno vrijeme pametno i korisno provedu u prirodi, u planini i šumama i tako se okrijepe; da odvrati radničku omladinu od zagušljivih prostorija krčme i rđavog društva i da upozna radnike sa prirodnim naukama, geologijom, geografijom i biologijom. Svake nedjelje najmanje jedanput organizovani su izleti i markiranje putova na Hodžu, Jahorini, Prenju i Romaniji[3]).

Prvi svjetski rat privremeno je prekinuo rad Društva »Prijatelja prirode«. Ni neposredno poslije rata Društvo nije obnovilo svoj rad jer su mnogi njegovi istaknuti članovi bili hapšeni i proganjani. Tek krajem 1922. i u toku 1923. godine postepeno se obnavlja rad. Ono od svog osnivanja ima radničko obilježje jer okuplja pretežno radnike[4]).

Društvo »Prijatelji prirode« u Sarajevu dalo je inicijativu za proširenje djelatnosti na cijelu teritoriju Jugoslavije. Od 1927. godine, kada je Ministarstvo unutrašnjih poslova odobrilo Pravila Društva, stvaraju se podružnice po cijeloj zemlji. Na vanrednoj godišnjoj skupštini Društva u Sarajevu, koja je održana 25. maja 1927. godine, donesena je odluka o obrazovanju Centralne uprave i rije-

---

[2]) Hasan Brkić: Obnavljanje partijskih organizacija u Sarajevu poslije 1936. godine, Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta, knj. 3, I deo, 1935—1941. god., str. 92.

Osman Karabegović: Sećanje na borbu banjolučke omladine prije rata, Isto, knj. 4, II deo, 1935—1941, str. 22.

[3]) »Snaga« br. 1, god. I — »Snaga« je ilustrovani radnički list za kulturu i sport koji je izlazio stalno u Sarajevu od 1928—1941. godine.

[4]) Prema podacima »Snage« društvo »Prijatelji prirode« okupilo je oko 95% radnika. Snaga br. 1, god. I.

šeno da Sarajevo bude sjedište Društva, s obzirom da je u njemu stvoreno i pošto sarajevska podružnica momentano ima najviše članova[5]). Prije izbora Centralne uprave a i kasnije u Centralnoj upravi i u drugim forumima Društva većinu su činili funkcioneri i članovi Socijalističke partije.

U to vrijeme socijalisti su stavljali naglasak na nepolitički karakter Društva, usmjeravali ga na turizam i na taj način omogućili da Društvo djeluje čak i u vrijeme šestojanuarske diktature. U toku 1929. i 1930. godine sarajevska podružnica »Prijatelja prirode« organizovala je 92 izleta sa 1.218 učesnika. Društvo je imalo fotosekciju i putem izložbi propagiralo svoju djelatnost.

1927. godine »Prijatelji prirode« izgradili su svoj prvi turistički dom na Boračkom jezeru. Prihodi su ostvarivani od članskih uloga, dobrovoljnih priloga, zabava, sijela i čajanki koje je Društvo organiziralo, a nešto i od subvencija Radničke komore u Sarajevu.

Uprava policije u Sarajevu stalno je pratila rad Radničkog turističkog društva. Njeni izvještaji Banskoj upravi drinske banovine, a isto tako izvještaji Banske uprave u Sarajevu Ministarstvu unutrašnjih poslova, sadrže mnoge podatke i ocjene vlasti o ulozi i značaju Radničkog turističkog društva i mišljenja o ljudima koji njime rukovode. Vlasti u to vrijeme nemaju podataka da Društvo vrši neke akcije mimo utvrđenih i odobrenih Pravila. Kada je Centralna uprava RTD »Prijatelji prirode« 1930. godine prešla u Zagreb, ubrzo, tj. već 1931. godine, Banska uprava savske banovine donijela je odluku o raspuštanju Društva i svih njegovih podružnica[6]). U dopisu Ministarstva unutrašnjih poslova od 15. oktobra 1931. godine obavještava se Banska uprava u Sarajevu da je i Banska uprava u Novom Sadu zabranila dalju djelatnost Društva »Prijatelji prirode« jer komunisti, koji su većinom članovi »Prijatelja prirode«, rad u Društvu koriste u svoje svrhe. Ministarstvo unutrašnjih poslova s tim u vezi preporučuje Banskoj upravi u Sarajevu da i »ona ponovo detaljno ispita rad sarajevske podružnice pomenutog udruženja, ko su članovi i da li imaju kakve veze sa komunistima ili sličnim pokretom i da se o tome izvijesti ovo Ministarstvo[7]). Kraljevska banska uprava u Sarajevu nije, izgleda, žurila sa donošenjem odluke o raspuštanju podružnice Društva »Prijatelja prirode« u Sarajevu, jer nije zapazila ništa sumnjivo u njegovoj djelatnosti. U izvještaju Uprave policije u Sarajevu upućenom Banskoj upravi drinske banovine konstatuje se da je 22. oktobra 1931. godine po naređenju Ministarstva unutrašnjih poslova od 20. X 1931. raspuštena podružnica »Prijatelji prirode« u Sarajevu, ali se s tim u vezi daje i sljedeće objašnjenje: »Od svih članova podružnice u Sarajevu, koja broji 700 članova, samo su dva

[5]) »Glas slobode« br. 24. od 17. juna 1927. godine.

[6]) Arhiv BiH, Fond Drinske banovine, Pov. br. 2790 od 21. IX 1931. Dalje: ABiH DB. Tekst odluke glasi: Svim banskim upravama... »raspustio sam na osnovu paragrafa 11. Zakona o udruženjima od 18. IX 1931. god. Društvo »Prijatelji prirode«, Centralu u Zagrebu i sve podružnice jer je postalo stjecište komunista. Molim bansku upravu da moju odluku dade izvršiti i na svojoj teritoriji ukoliko ima podružnica tog udruženja.

[7]) ABH DB br. 2777 od 20. X 1931. godine.

bila komunisti i to: Anton Južnić, bravar, i Stoja Zagorac, radnica, ali su i oni 1924. godine prešli u Socijalističku partiju. Ostali članovi su radnici i radnice organizovane u sindikalne organizacije. Podružnica se nalazila u Radničkom domu kojim su upravljali bivše vođe Socijalističke partije. U podružnici nije se moglo ništa sumnjivo primijetiti, ali je raspuštena jer je bila pravilima vezana za Centralu u Zagrebu«[8]).

U toku 1932. godine Radničko turističko društvo obnovilo je svoj rad. 27. marta 1932. godine održana je osnivačka skupština Društva u Radničkom domu u Sarajevu u prisustvu 50 radnika i namještenika i delegata iz Maribora, Zenice, Tuzle i Beograda. Inicijativu za obnavljanje rada Društva dali su Oblasni odbor URSSJ u Sarajevu, kulturno-sportske organizacije koje su održavale vezu u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani i Savez radničkih kulturnih i sportskih društava u Jugoslaviji[9]). Vidnu ulogu u radu na obnovi Društva »Prijatelja prirode« imali su članovi Oblasnog odbora URSSJ i funkcioneri u Radničkoj komori u Sarajevu Panta Krekić, Bakarić Slavko, Rajković Petar, Tadić Branko i dr. Na skupštini je izabran Izvršni odbor Društva u koji su uglavnom ušli članovi Inicijativnog odbora za održavanje skupštine. Donesen je zaključak da sjedište Društva bude u Sarajevu, da pravila Društva izradi Izvršni odbor u sporazumu sa članovima Glavnog odbora. Krajevska banska uprava u Sarajevu odobrila je Pravila Društva »Prijatelja prirode« i samim tim i njegovu djelatnost jer je Uprava policije u Sarajevu na njeno traženje izvijestila »da se je rad Društva u Sarajevu kretao uvijek u granicama društvenih pravila, a uprava i članovi bili su ispravnog ponašanja, te bi se moglo odobriti ponovno osnivanje društva«[10]). U Pravilima Radničkog turističkog društva »Prijatelji prirode« utvrđen je djelokrug rada, ciljevi, zadaci, struktura i organi uprave. Djelokrug rada obuhvatao je cijelu teritoriju Jugoslavije, a glavni cilj Društva je razvijanje interesa za upoznavanje prirodnih ljepota Jugoslavije, naročito kod manuelnih i intelektualnih radnika, razvijanje što veće propagande za turizam i upoznavanje narodnih običaja u zemlji. Svi ti zadaci ostvaruju se putem izleta, naučnih ekskurzija u prirodu, društvenih sastanaka, održavanjem popularnih predavanja o planinarstvu, osnivanjem knjižnica sa popularnim naučnim djelima o turizmu, izgradnjom i održavanjem planinskih putova i skloništa, održavanjem duhovnih i organizacionih veza sa društvima istog smjera i radničkim, kulturnim, sportskim i sindikalnim organizacijama. Član Društva može biti svaki najamni radnik i namještenik i članovi njihove porodice. Izuzetno mogu biti članovi i druga lica koja imaju ideološke veze sa radničkim pokretom. Članovi Društva bili su dužni pridržavati se pravila, plaćati upisninu i članarinu i čuvati i braniti interese Društva. Svaki član ima pravo da se koristi sredstvima kojima Društvo raspolaže. Sredstva i prihodi Društva ostvaruju se od upisnine, članskih uloga, dobrovoljnih priloga i priredaba.

[8]) ABH DB pov. br. 2867/31.

[9]) Isto, pov. br. 13.908/32.

[10]) Isto, pov. br. 914/32.

Organi Društva su: društveni kongres, glavni odbor i finansijska kontrola, izvršni odbor, oblasne skupštine, oblasni odbor, glavna godišnja skupština podružnice i podružnički odbor. Najviši organ je društveni kongres. U slučaju zabrane ili prestanka rada Društva, društvena imovina prelazi na čuvanje nadležnoj radničkoj komori, već prema tome na čijoj se teritoriji nalaze pojedini organi Društva[11]).

U toku 1932. godine obnovljene su podružnice »Prijatelja prirode« u Novom Sadu, Sarajevu, Zenici, Tuzli, Mariboru i Trbovlju. Nešto kasnije počele su sa radom podružnice u Zagrebu, Ljubljani, Kranju i Drvaru.

U Sarajevu je podružnica Društva od svog obnavljanja u toku 1932. godine organizirala 36 izleta sa 567 učesnika. U to vrijeme otvoren je i planinski dom Društva na Crepoljskom.

Društvo »Prijatelji prirode« imalo je nesumnjivo određenu privlačnost naročito u redovima radnika, jer je predstavljalo njihovo turističko društvo, a i stoga što nije bilo nacionalno i vjerski isključivo. Naprotiv, Savez planinarskih društava u Jugoslaviji okupljao je društva koja su bila strogo nacionalno podijeljena. On je imao svoje sjedište u Ljubljani i stalno je onemogućavao Društvu »Prijatelja prirode« prijem u Savez, osporavao mu jugoslavensku orijentaciju i isticao njegovu klasnu opredijeljenost. Zbog toga su prijatelji prirode bili lišeni niza povlastica kao što su popust u željezničkom i brodskom saobraćaju i u korišćenju ostalih planinskih domova u zemlji. Na insistiranje Saveza planinarskih društava Jugoslavije i lokalnih vlasti Centralna uprava »Prijatelja prirode« organizirala je vanredni kongres Društva sa zadatkom da izvrši izmjenu društvenih pravila. Kongres je održan 30. oktobra 1933. godine u Sarajevu u prisustvu predstavnika društava iz Sarajeva, Zagreba, Beograda, Maribora, Ljubljane, Novog Sada, Tuzle, Karlovca, Hrastnika i Inđije. Glavni i gotovo jedini zadatak kongresa sastojao se u izmjeni postojećih pravila Društva[12]).

U izmijenjenim Pravilima brisano je sve ono što je označavalo »Prijatelje prirode« kao radničko turističko društvo. Tako je umjesto naziva Radničko turističko društvo »Prijatelja prirode« ostao samo naziv Turističko društvo »Prijatelja prirode«. Iz Pravila je brisan pasus u kome se govori »o održavanju duhovnih i organizacionih veza Društva »Prijatelja prirode« sa društvima istoga smjera«. Dok je u ranijim Pravilima jasno određeno da član Društva može biti prije svega najamni radnik i namještenik i članovi njihovih porodica, a izuzetno mogu biti primljena i druga lica koja imaju ideološke veze sa radničkim pokretom, u revidiranim Pravilima taj stav glasi: »Član Turističkog Društva može biti svako pravno lice koje odbor podružnice primi«.

Policijska uprava u Sarajevu i Kraljevska banska uprava drinske banovine dale su saglasnost i na ova Pravila jer »Društvo nema

---

[11]) ABH, DB, Pov. br. 13.908/32.

[12]) Podaci iz »Snage« br. 1—2 i 5 iz 1933.

nedozvoljene političke ciljeve a protiv sadašnjeg Upravnog odbora udruženja ne postoji ništa kažnjivo i prema tome nema zapreke za odobrenje predloženih Pravila«[13]). Mada su učinjeni ovako značajni ustupci i mada je Društvo formalno lišeno radničkog obilježja, ipak »Prijatelji prirode« nisu primljeni u Savez planinarskih društava Jugoslavije sve do septembra 1936. godine, kada će se u Društvu, sa prisustvom komunista, osjećati znatno borbeniji duh i što će, izgleda, uticati da budu primljeni u Savez »kako bi njihova djelatnost bila pod većom kontrolom nacionalnih turističkih društava«[14]).

U periodu od 1932. do 1936. godine obnovljen je rad određenog broja podružnica »Prijatelja prirode«, a obrazovane su i neke nove. Međutim, lokalne vlasti u nizu mjesta sprečavale su obrazovanje podružnica. Svi napori da se stvore nove i obnovi rad starih podružnica u Osijeku, Nišu, Teslići, Višegradu, Užicu, Skoplju, Splitu i ostalim mjestima ostali su ipak samo neuspjeli pokušaji. U Beogradu je djelovala radnička izletnička grupa i ona je pokušavala da obrazuje podružnicu »Prijatelja prirode«, ali u tome nije uspjela. Uprava grada Beograda spriječila je to s obrazloženjem da »neće dozvoliti osnivanje ovog društva jer u njemu komunisti rade svoj ćelijski posao«[15]).

I u vremenu od 1932. godine do 1936. najznačajniji vid aktivnosti »Prijatelja prirode« bili su izleti, ekskurzije i predavanja. Na inicijativu Glavnog odbora Društva 1933. godine organizovan je izlet na Durmitor. Planinski domovi postali su najpouzdaniji oslonac jačanja i proširivanja društva. U ovo vrijeme mnoge podružnice izgradile su svoje domove. Sarajevska podružnica pored doma na Boračkom Jezeru i Crepoljskom imala je dva doma na Prenju. Podružnica u Zenici izgradila je sklonište na Babinom smetu i počela graditi novi planinski dom. Svoje planinske domove imale su podružnice u Novom Sadu (na Fruškoj gori), Trbovlju (na Mrzlici), Zagrebu (na Glavici), Hrastniku (Počitniški dom) i Ljubljani (na Trupelovom poldne).

Društvo »Prijatelji priode« bilo je evidentirano kod svih radničkih komora, učlanjeno u Savez radničkih kulturnih i sportskih društava u Sarajevu i u Zimski sportski savez u Ljubljani. Broj članova Društva koji su ispunjavali sve propisane obaveze kretao se

---

[13]) ABH DB, pov. br. 42.040/33.

[14]) Isto, pov. br. 5.089/36. U povjerljivom izvještaju Uprave policije u Sarajevu Banskoj upravi drinske banovine od 7. X 1936. g. o održanom kongresu članova Društva »Prijatelja prirode« u septembru 1936. g. u Sarajevu konstatuje se »da su baš vodeće ličnosti iz »Prijatelja prirode« godinama pod policijskom paskom zbog širenja komunizma i da se ove ličnosti i danas nalaze na položajima predsjednika i glavnih društvenih funkcionera«. I dalje: »Ovo vrijeme iza kongresa organi Uprave policije su nastojali da saznaju mišljenje poznatih turističkih radnika o Prijateljima prirode, kojima se nikako ne može prebaciti da su protivnici sadašnjeg društvenog poretka. Oni tvrde i poznato im je da i u podružnici Prijatelja prirode ima mnogo komunista i da vrše komunističku propagandu, ali učlanjeni u Savez (misle na Savez planinarskih društava Jugoslavije — pr. N. Š.) oni će biti pod većom kontrolom nacionalnih turističkih društava«.

[15]) ABH, DB, pov. br. 4.012/36.

u nekim većim podružnicama u periodu od 1932. do 1935. godine ovako: U Zagrebu 1932. godine nema članova Društva, a 1935. godine 352 člana; u Sarajevu 1932. godine 81 član, a 1935. godine 402 člana; u Novom Sadu 1932. godine nema članova društva, a 1935. godine 110 članova itd. Sa članovima Društva posjećivali su domove i uzimali učešća na izletima i članovi njihovih porodica. 1936. godine Društvo »Prijatelja prirode« besplatno je ustupilo svoj dom na Crepoljskom za ljetovanje djeci nezaposlenih radnika grupe »Budućnost«[16]). Zanimljivo je da se u Društvu »Prijatelja prirode« vodila duga diskusija da li njegovi članovi treba da učestvuju na takmičenjima u raznim sportskim disciplinama. Usvojeno je stanovište da su takmičenja za radnike veoma naporna s obzirom na teške uslove života i rada i da slobodno vrijeme treba koristiti tako da se planinarenjem i drugim sportovima organizam duhovno i fizički ojača.

»Prijatelji prirode« održavali su veze i organizovali susrete sa organizacijama prijatelja prirode drugih evropskih zemalja. Posebno su česti susreti bili organizirani sa austrijskim društvom »Die Naturfreund«. U toku 1930. godine međunarodno Društvo »Prijatelji prirode« brojalo je 200.000 članova sa 1.400 mjesnih grupa u cijelom svijetu. Imalo je 412 sopstvenih turističkih domova i skloništa i svoje prodavnice u Beču, Cirihu i Nirnbergu, gdje su njegovi članovi mogli jevtinije nabaviti turističku opremu. Društvo je imalo svoje organizacije u deset evropskih država, u SAD i Brazilu[17]).

U septembru 1936. godine održan je u Sarajevu kongres Društva »Prijatelja prirode«. Iz više referata koji su pročitani na kongresu i veoma detaljnih političkih izvještaja stiče se utisak da je to bio značajan događaj u životu Društva »Prijatelja prirode« i da su se u njemu odigrale znatne unutrašnje promjene. Mada su predstavnici uprave Društva i ovom prilikom istakli da je nužno očuvati »apolitički karakter pokreta i najodlučnije suzbijati pokušaje da se »Prijatelji prirode« koriste za ćelijski rad«, ipak je na kongresu bio prisutan nov, borbeni duh i veoma izražena politička komponenta u djelatnosti Društva. Teškoće u radu Društva, naročito u pogledu povećanja broja članstva i stvaranja novih podružnica, otvoreno su na kongresu dovedene u vezu sa teškim stanjem u jugoslavenskom društvu: »Živimo u periodu kada privreda propada u neslućenom opsegu, kada postoje čitave opštine nezaposlenih, u prilikama kada su po varošicama $^3/_4$ stanovnika prosjaci, a po selima $^9/_{10}$ u odnosima punog kulturnog bankrotstva i varvarstva«[18]). Na ovom kongresu se razvitak radničkog turizma povezuje sa konkretnom borbom radnika za poboljšanje životnih uslova: »Društveno-ekonomske prilike onemogućile su Društvu »Prijatelja prirode« da radnike u većem broju izvodi u prirodu iz duplja gostiona, zadaha radionica i memla straćara i da cjelishodno raspoređuje njihovu dokolicu, osposobljava ih da postavljaju zahtjeve za većim nadnicama i kraćim radnim vremenom«[19]). Radnički turizam povezuje se sada i sa

[16]) »Snaga«, br. 3 iz 1936. godine.
[17]) Podaci iz »Snage« br. 3 i 9 iz 1930. godine.
[18]) ABH, DB, pov. br. 5.089/36.
[19]) Isto.

vaspitnim ciljevima i na konkretnim primjerima ilustruje se buduća metodologija rada u Društvu. Ne može se boraviti u Fruškoj gori samo i isključivo radi posmatranja i uživanja u prirodnim ljepotama: »u Fruškoj Gori ima manastira, rudnika, i to treba iskoristiti za razgovor sa učesnicima izleta o manastirima, manastirskoj zemlji i s tim u vezi o agrarnoj reformi i životnim uslovima radnika u rudnicima«[20]). Na kongresu je stalno potcrtavano da su »Prijatelji prirode« radničko društvo i da ono treba da razvija »radničko planinarstvo, da to bude planinarstvo masa, upražnjeno od masa i za mase. Ono mora obuhvatiti što veći broj radništva«[21]). Prema tome, na kongresu su bila na snazi prvotna Pravila Društva u kojima se naglašava radnički karakter »Prijatelja prirode«, a ne revidirana iz 1933. godine.

U referatu O budućem radu »Prijatelja prirode« nedvosmisleno je istaknuto da njegovanje turizma u redovima radnika i namještenika nije samo sebi cilj: »Ne idemo u prirodu da bježimo od ostalih problema svakodnevnog života, da tražimo zabavu, nego da se očeličimo i osposobimo za dostojan život pojedinačno i kao klasa. U tu svrhu želimo podizanje kulturnog nivoa svega članstva, buđenje kulturnih potreba, ne samo oduševljavanje prirodom nego i njeno razumijevanje«[22]).

Na kongresu je usvojen Pravilnik omladinskih sekcija »Prijatelja prirode«. Zadatak je svake podružnice da se stara o osnivanju ovih sekcija u koje ulazi omladina do navršenih 18 godina života i koje djeluju u duhu pravila radničkog Turističkog društva »Prijatelji prirode«.

Nov, borben duh na kongresu »Prijatelja prirode« i oštra kritika određenih pojava u jugoslavenskom društvu nije mogla ostati nezapažena od policijskih vlasti. Uprava policije u Sarajevu detaljno je izvijestila Bansku upravu drinske banovine o radu kongresa. U izvještajima se široko citiraju pojedina mjesta iz referata i diskusije na kongresu da bi se istovremeno iznijela tvrdnja da sada Turističko društvo »Prijatelji prirode« ima i druge ciljeve sem planinarstva. Upravu policije u stvari sada i ne čudi što se na kongresu propovijedaju ideje komunizma, »jer su u velikoj većini komunisti iz prošlih provala gotovo u svim mjestima gdje postoje podružnice ovog društva bili u iste učlanjeni«. Policiju naročito zabrinjava obrazovanje omladinskih sekcija »Prijatelja prirode« i ona predlaže da se energično spriječi njihova djelatnost. Završni dio policijskog izvještaja sadrži ovakvu ocjenu djelatnosti RTD »Prijatelja prirode«: »Turizam nije glavna svrha »Prijatelja prirode«, već pogodan način rada na »oslobodilačkoj« masovnoj akciji radničke klase. Kada se je na ovo naišlo, onda više i nije u pitanju samo rad i postojanje sarajevske podružnice »Prijatelja prirode«, odnosno njeno rasturanje, već je ovdje po srijedi jedno pitanje od značaja po cijelu zemlju, pa ova Uprava policije smatra da je potrebno da nadležne pretpostavljene

[20]) Isto.

[21]) Isto.

[22]) Isto.

vlasti stanu na jedno opšte principijelno stanovište i donesu opštu odluku kako bi se sve postojeće organizacije rasturile a onemogućilo osnivanje novih ma u kome vidu i imenu«[23]).

I prije kongresa »Prijatelja prirode«, u toku 1936. godine, vodila se često prepiska između Uprave policije u Sarajevu i Banske uprave drinske banovine, a isto tako između Uprave drinske banovine i Ministarstva unutrašnjih poslova o preduzimanju mjera i praćenju djelatnosti TD »Prijatelja prirode« i o potrebi da se nadležni organi o tome izvještavaju detaljnije. U julu 1936. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova upućuje depešu banskoj upravi u Sarajevu, Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Cetinju i Skoplju u kojoj traži detaljan izvještaj o djelatnosti »Prijatelja prirode« i ujedno ih obavještava da će se u Brnu održati međunarodni kongres »Prijatelja prirode« i s tim u vezi ih upozorava da ni jednom članu ili eventualno simpatizeru ovog društva ne izdaju pasoše za inostranstvo dok se ovaj kongres održava, a »za odlazak na kongres u Brno ne izdavati pasoše uopšte bez prethodnog odobrenja Ministarstva«[24]). U skladu sa ovim nalogom Ministarstva, Banska uprava drinske banovine zatražila je i od svih načelstava na području banovine da »svestrano izvidi, ispita i prouči djelatnost »Prijatelja prirode« na svojoj teritoriji i da o tome podnesu izvještaj[25]). Uprava u Sarajevu potrudila se da odmah udovolji zahtjevu Banske uprave u pogledu izdavanja putnih isprava i ujedno je podnijela iscrpan izvještaj o djelatnosti »Prijatelja prirode« u Sarajevu. Prema podacima policije, sarajevska podružnica Društva brojala je 416 članova, a od tog broja 34 su kod nje evidentirani kao komunisti. U posljednjoj provali i hapšenju komunista u Sarajevu policija je ustanovila da su 13 uhapšenih lica članovi Društva »Prijatelji prirode«, medu kojima su Erih Koš i Ibrahim Čengić. Prema uvidu policije, Erih Koš i Drašković Borislav, funkcioneri KPJ, organizirali su omladinske priredbe sa horskim recitacijama, koje su, po njenoj ocjeni, komunistički način umjetničkog izražavanja. Upravu policije u Sarajevu posebno zabrinjava aktivnost »Prijatelja prirode« među omladinom. Tako je na Crepoljskom u domu »Prijatelja prirode« organizovano ljetovanje veće grupe radničke djece, koja se vaspitavaju u radničkom duhu i uče se radničkom pozdravu. Policijski izvještaj ovako završava: »Ne treba se čuditi ako bi ovo Društvo postalo centar ilegalne komunističke djelatnosti i propagande, jer će komunisti saobraziti svoj rad zadnjim naređenjima CK KPJ jer im Društvo pruža mogućnost da u njemu djeluje legalno dok im planinske kuće pružaju zgodnu priliku za djelatnost daleko od očiju vlasti«[26]).

Iako su organi vlasti a posebno policijski u oštrim progonima komunista često preuveličavali »komunističku opasnost«, ipak je tačna njihova konstatacija da je naročito od 1935. godine veoma značajno učešće komunista i kao članova i kao funkcionera u RTD

[23]) Isto.

[24]) ABH DB, pov. br. 331/36.

[25]) Isto, pov. br. 331/36.

[26]) ABH, DB, pov. br. 4.012/36.

»Prijatelja prirode« i da su oni unijeli njima svojstvenu borbenost u rad Društva i turizam povezivali sa praktičnom političkom akcijom. U jednom policijskom izvještaju o tome se kaže sljedeće: »Ima već dvije do tri godine kako smo primjetili da su sarajevski komunisti gro svog ilegalnog djelovanja prenijeli u planine po bližoj i daljoj okolini Sarajeva. Za ovaj posao neobično dobro su im došli turistički domovi u ovim planinama koji zbog udaljenosti od sjedišta policijskih vlasti pogoduju svakoj ilegalnoj svrsi. Pod vidom sporta nesmetano se obavlja sastajanje, polemisanje, svršavanje partijskih organizacionih poslova, prenošenje i sakrivanje partijskog materijala i arhiva, pa čak i izrada letaka. Da se na ovakav način svršavaju poslovi mi smo se uskoro i uvjerili. Provalivši prošle godine u mjesecu februaru Pokrajinski komitet Komunističke partije BiH sa sjedištem u Sarajevu ustanovili smo, da je gotovo sva arhiva pokrajinskog komiteta bila sakrivena u jednoj maloj planinskoj kući na Jahorini, u blizini velikog doma društva »Romanija« dok smo pribor za izradu komunističkih letaka našli na drugoj planini Igmanu u planinskoj kući na mjestu zvanom »hrasnički stan«. U ovoj kući su ranije i izrađeni letci, koji su bacati po Sarajevu, ali se tada nije moglo ući u trag licima koja su ih radila, niti komunističkoj organizaciji«[26a]).

Iznosimo neke podatke iz sjećanja komunista na rad u društvu »Prijatelji prirode«. U zagrebačkoj podružnici »Prijatelja prirode« svaki izlet nosio je obilježje borbe radničke klase za stvaranje saveza radnika i seljaka. Na izletima redovno su održavani sastanci izletnika sa referatom i diskusijom. Na sletu »Svobode« u Celju 1935. godine prisustvovalo je 200 članova »Prijatelja prirode« iz Zagreba. Oko 10.000 učesnika izleta prodefilovalo je ulicama Celja noseći transparente i crvene zastave. Čitavo je Celje grmjelo od uzvika: »Dolje fašizam«, »Živio Sovjetski Savez«, »Živjelo jedinstvo radničke klase!«[27]) U Banjoj Luci su u okviru Društva »Prijatelja prirode«, koje je bilo u početku sekcija Radničkog kulturnog društva »Vasa Pelagić«, a kasnije podružnica, organizirani izleti u obližnja sela, gdje je uspostavljena tješnja veza sa seljacima. Obično su ti susreti prerastali u političke zborove. Najznačajnija manifestacija banjolučke podružnice »Prijatelja prirode« bila je 1936. godine kada je 200 izletnika iz Banje Luke, noseći crvenu zastavu, posjetilo Mišin Han, selo na pruzi Banja Luka — Prijedor. Tom prilikom održan je politički zbor na kome je govorilo više govornika. Ukazano je na opasnost od fašizma i na potrebu koncentracije snaga u zemlji u jedinstveni front, koji će se moći suprotstaviti fašističkoj opasnosti[28]).

[26a]) ABiH, FDB pri DZ br. 3.105/1937.

[27]) Alojz Valečić, Slet »Svobode« u Celju. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta, knj. 2, 1929—1935. godine, Kultura, Beograd, 1960, str. 210, 211.

[28]) Neobjavljena sjećanja Čamila Buće pod naslovom: Djelatnost Društva »Prijatelja prirode« u Banjoj Luci. Arhiv Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta u Sarajevu, Fond memoarske građe.

Politička aktivnost komunista u RTD »Prijatelji prirode« i s tim u vezi prijedlozi Uprave policije u Sarajevu da se spriječi rad Društva ubrzali su donošenje odluke Banske uprave drinske banovine o zabrani rada »Prijatelja prirode«. Već 12. januara 1937. godine Uprava drinske banovine u aktu koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova, Upravi grada Beograda, svim banskim upravama u zemlji, svim sreskim načelstvima i ispostavama drinske banovine i Uprave policije u Sarajevu »daje na znanje da je na osnovu paragrafa 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima zabranila svaki dalji rad RTD »Prijatelja prirode« Jugoslavije u Sarajevu i njegovim podružnicama po cijeloj kraljevini«. Obrazloženje za ovu odluku ovako je formulisano: »Društvo »Prijatelji prirode« svojim dosadašnjim radom i držanjem prekoračili su statutarni krug rada i stoga ne pružaju dovoljnu garanciju da će se u svome radu strogo pridržavati odobrenih Pravila rada. Društvo se bavi politikom. Među istaknutim članovima Društva nalaze se i takvi čiji su nazori protiv današnjeg pravnog poretka u zemlji«[29]).

Na ovu odluku uprava Društva »Prijatelja prirode« podnijela je pravovremeno žalbu, ali je od Ministarstva unutrašnjih poslova žalba odbijena uz obrazloženje da »kako Centralna uprava društva tako i njene podružnice pod maskom turističkog djelovanja provode prikrivenu propagandu komunizma«[30]).

Nakon mjesec dana po ovome rješenju Društvo »Prijatelja prirode« u Sarajevu održalo je 31. maja 1937. godine osnivačku skupštinu Društva na kojoj su usvojena nova Pravila i upućena Kraljevskoj banskoj upravi u Sarajevu na odobrenje. Osnivanje Društva policijske vlasti ocijenile su kao nov pokušaj produžavanja rada ranijeg Društva samo sa izmijenjenim djelokrugom rada, pošto prema usvojenim Pravilima Društvo nosi naziv Turističko društvo »Prijatelja prirode« u Sarajevu, a to znači sa djelokrugom rada u gradu Sarajevu. Prema ocjeni policije »to u suštini neće izmijeniti situaciju, jer je Društvo član Planinarskog Saveza Jugoslavije i ono će na taj način uspostaviti vezu sa svojim ranijim članovima. Pokretači za formiranje novog društva uglavnom su isti ljudi kao i u ranijem raspuštenom Društvu »Prijatelja prirode«. Ukoliko su pojedina lica ispuštena, to je učinjeno samo formalno, iz taktičkih razloga, i nema sumnje da će budući rad ovog društva biti pod njegovim uticajem. Kada ovako stoje stvari, novo Društvo ne pruža vlastima garancije da se u njemu neće osjećati onaj isti politički uticaj i rad koji je bio razlog za raspuštanje ranijeg društva«[31]).

Banska uprava na predlog Uprave policije u Sarajevu odbila je molbu i zabranila svaki dalji rad Društva »Prijatelja prirode« u Sarajevu, s napomenom »da je na njeno rješenje dopuštena žalba Ministarstvu unutrašnjih poslova«[32]). Zanimljivo je da je Društvo »Prijatelja prirode« i dalje djelovalo pored ove odluke, što se vidi iz više dokumenata i konačno iz definitivne zabrane rada u 1940.

[29]) ABH DB, pov. br. 493/37.
[30]) Isto, pov. br. 1.991/37.
[31]) ABH DB, pov. br. 2.286/37.
[32]) Isto, pov. br. 2.433/37.

godini. Prećutna dozvola rada Društva »Prijatelja prirode« uslijedila je stoga što Banska uprava nije u određenom zakonskom roku donijela odluku o odobrenju dostavljenih Pravila Društva. To potvrđuje jedan akt Banske uprave u Sarajevu upućen 30. juna 1938. godine Drinskoj finansijskoj direkciji u vezi sa zahtjevom »Prijatelja prirode« da im se odobri točenje alkohola u planinskom domu na Crepoljskom. Taj tekst akta doslovno glasi: »U vezi molbe Turističkog društva »Prijatelji prirode« da im se odobri točenje alkohola u njihovoj planinskoj kući u Crepoljskom smatramo da to treba odobriti. Ovom društvu, čije je djelovanje ograničeno samo na Sarajevo, nisu u zakonskom roku odobrena Pravila i ono je po samom zakonu stupilo u život«[33]).

Uprava policije u Sarajevu očigledno se protivila obnavljanju djelatnosti »Prijatelja prirode« u Sarajevu. Ona je znala da komunisti imaju sve značajniji uticaj u Društvu iako nije raspolagala konkretnim podacima o njihovoj stvarnoj djelatnosti. To je izgleda imalo presudnu ulogu u njenom stalnom insistiranju da se zabrani djelatnost »Prijatelja prirode«.

U jednom policijskom izvještaju od 27. jula 1939. godine Banska uprava u Sarajevu detaljno je obaviještena o ljetovanju jedne grupe članova »Prijatelja prirode« i članova zabranjenog jevrejskog društva »Matatja« na Boračkom jezeru. Uz poimenični spisak svih 39 učesnika koji su tada ljetovali policija je posebno označila među njima deset učesnika kao komuniste ili kao ljude bliske njima i to: Anton Kuna, Vuković Slobodan, Perera Elizar, Fertig Hajnrih, Perera Donka, Besarović Jovan, Papo Jakov, Perija Dragutin, Besarović Risto, Mijanović Danilo i Stanivuković Predrag. Učesnici su na ljetovanju pjevali (prema navodima policije) komunističku pjesmu »Nove pute, nove staze« i pjesmu »Ustaj seljo, ustaj rode« i tim povodom došlo je do oštrih sukoba između komunista i nekih nacionalista koji su ljetovali u blizini planinskih domova »Prijatelja prirode«. Povodom toga policija je vršila istragu u domu »Prijatelja prirode« i utvrdila da se u njemu ne vodi nikakva evidencija o gostima koji ljetuju i to po njenom mišljenju pruža mogućnosti ljevičarskim elementima da skrivaju svoj rad. Ona je zahtijevala da se društvo najstrožije kazni zbog kršenja prijavnih propisa i predložila Banskoj upravi da se Društvu »Prijatelja prirode« otkaže ugovor na zemljište na Boračkom jezeru jer je ono vlasništvo države[34]). Neposredno poslije ovoga policijskog izvještaja Banska uprava u Sarajevu donijela je (13. septembra 1939) odluku da se zabrani i raspusti Radničko turističko društvo »Prijatelji prirode« sa svim svojim podružnicama, jer je u svom radu »prekoračilo statutarni krug rada i umjesto da se bavi samo planinarstvom, ono se bavi politikom i destruktivnim radom«[35]).

Na ovu odluku uprava Turističkog društva »Prijatelji prirode« podnijela je odmah žalbu i pozvala se pri tome na činjenice for-

[33]) Isto, pov. br. 1.855/38.

[34]) ABH DB, pov. br. 3.177/39.

[35]) Isto, pov. br. 3.434/39.

malne prirode. Tvrdila je da se odluka o raspuštanju Društva ne može odnositi na njih jer se njihovo društvo ne naziva Radničko turističko društvo »Prijatelji prirode« Jugoslavije, nego samo Turističko društvo »Prijatelji prirode« u Sarajevu, pa prema tome ono i nema svojih podružnica. Ova žalba samo je odgodila, ali nije izmijenila odluku o raspuštanju društva. Ministarstvo unutrašnjih poslova potvrdilo je konačno 10. aprila 1940. godine odluku Banske uprave u Sarajevu o raspuštanju TD »Prijatelji prirode« u Sarajevu s obrazloženjem da »navodi žalbe nisu mogli biti uvaženi jer ničim nisu obesnažili razloge iznete u prvostepenoj odluci«[36]).

Time je definitivno prestao rad Turističkog društva »Prijatelji prirode« u Sarajevu.

U toku svoje višegodišnje djelatnosti Radničko turističko društvo »Prijatelji prirode« ostvarilo je lijepe uspjehe u okupljanju radnika i inteligencije, u razvijanju i njegovanju turističkih sklonosti, u omogućavanju radnicima i njihovim porodicama da se u povoljnijim uslovima koriste planinskim domovima. Oslobođeno nacionalne ograničenosti i bez primjesa antisemitizma a sa djelokrugom rada na teritoriji cijele zemlje, društvo »Prijatelji prirode« vaspitavalo je svoje članove u duhu internacionalizma i nacionalne ravnopravnosti. Članovi su se međusobno dobro poznavali i stoga policiji nije bilo lako pratiti njihov rad. Doduše, dok su socijalisti imali presudan uticaj na njegov rad, oni su se strogo pridržavali pravila Društva i stoga nisu davali povoda policijskim vlastima da sumnjaju u njihovu djelatnost. Ali sa sve većim učešćem komunista u radu »Prijatelja prirode«, naročito od 1935. godine, policijske vlasti u njemu vide sve više političku, a manje turističku organizaciju. Duh solidarnosti i konspiracije nesumnjivo je postojao među članovima »Prijatelja prirode«. Optužbe policije protiv Društva svode se često na to da u njemu, po njenom mišljenju, djeluju ljudi koje ona vodi u svojoj evidenciji kao komuniste, odnosno kao simpatizere komunizma. (Uprava policije u Sarajevu na primjer nije sazanala da je 1940. godine u domu »Prijatelja prirode« na Crepoljskom održan petnaestodnevni partijski kurs, kome su prisustvovali partijski rukovodioci iz Sarajeva, Banje Luke, Tuzle i Mostara. Kursom je rukovodio Krsto Popivoda)[37]).

Društvo »Prijatelja prirode« pružalo je u uslovima opštih progona KPJ mogućnosti za ilegalnu djelatnost komunista, a posebno za ostvarivanje čvršće veze između naprednog radništva i seljaštva. Policijske vlasti, koliko se to može vidjeti iz policijske arhive, djelomično su znale za učešće komunista u djelatnosti Društva i sve više naglašen borben politički karakter »Prijatelja prirode« ocjenjivale kao njihovo djelo. One su stoga sa sve većim podozrenjem pratile njegov rad da bi ga konačno 1940. godine definitivno zabranile.

[36]) ABH, DB, pov. br. 1.775/1940. g.

[37]) Milutin Đurašković: Partijski kurs na Crepoljskom. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knj. IV, 1935—1941. god., str. 327, 328.

SHORT SUMMARY

The workers' touristic association »The Friends of Nature« was founded in Sarajevo, 1905. The initiative for the foundation came from the workers of the foreign born. The association »Friends of Nature« in Sarajevo, which was growing together with the development of the trade union movement in Bosnia and Hercegovina, initially had the aim to train the workers to spend their free time in mountains and forests and, at the same time, to get them learn something from natural sciences, geography, geology and biology.

In the course of the First World War the Association made a break in its activity for the time being. After the war, the association »The Friends of Nature« gradually renewed its activity and since 1927 it extended its activity throughout Yugoslavia. The seat of the Central Direction was in Sarajevo. Before the election of the Central Direction, and later on, both in the Central Direction and in other bodies of the Association, the majority of the members were the members of the Socialistic Party.

The Socialists pointed out the unpolitical character of the Association, directing its activity towards tourism. In that way they madeit possible to act even during 6th January dictatorship. »The Friends of Nature« erected several mountain-houses, organized collective outings, parties, evening parties, etc. As long as the Socialists had a decisive influence upon the work of the Association, the Police asserted that »the Association from Sarajevo had always operated within the bounds of the Association rules and its members had never exceeded allowed limits«. But as soon as the Police perceived that the Communists began to play more important role in the work of the Association, they began to keep a watchful eye on the work of »The Friends of Nature« and to follow it. In distinction from the socialists, the communists gave the Association a fighting character. They connected tourism with the concrete political activity. Much greater influence upon the work of the Association began since 1934. That year the Police realized that it was not tourism that interested the members of »The Friends of Nature«, but that the main aim of the activity was the political and educational work of the comunists in the rows of the working class. At the suggestion of the Police, the authorities began to make the work of the Association impossible. Several times the Police forbade their further activity, and, finally, in 1940, the Police forbade it definitly.